

JOLANTA M. MARSZAŁSKA – TARNÓW

PIĘTNASTOWIECZNY KSIĘGOZBIÓR BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO W TARNOWIE

Omówienie zawartości treściowej piętnastowiecznej kolekcji inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie¹, zakłada m.in. ujęcie tejże w poszczególne zwarte i tematycznie jednolite działy. Dokonanie takiego podziału jest konieczne dla uchwycenia istotnego charakteru najstarszych zbiorów tarnowskiej biblioteki seminaryjnej.

Szeroki wachlarz literackiej i teologicznej „twórczości”, jej wielkie bogactwo i różnorodność, a zarazem prawie organiczna jedność przez ostateczny cel, jakiemu służy – przybliżenie człowiekowi idei nadprzyrodzonych utrudnia w dużym stopniu wybór kryteriów podziału.

Dotyczy to zwłaszcza bogatej literatury teologicznej gdzie granice podziału na poszczególne dyscypliny zacierają się w średniowieczu całkowicie.

Klasycznym przykładem tego stwierdzenia są „summy” ujmujące całokształt wiedzy o Bogu, o człowieku i o świecie. W średniowieczu znano tylko jedną teologię – *Doctrina Sacra* – i to w formie, w jakiej została ujęta przez Piotra Lombarda w jego *Sentencjach*, a także Tomasza z Akwinu w jego *Summie teologicznej*. Połączenie dogmatyki, której służyła cała filozofia scholastyczna z teologią moralną – tych dwu głównych dyscyplin teologii systematycznej, znalazło swój kla-

¹ W 1998 r. został wydany Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w oprac. Jolanty M. Marszałskiej. Pochodzenie XV-wiecznej kolekcji, jej znaczenie oraz proveniencje zostały omówione we wstępie do niniejszego katalogu. Ponieważ jest to kolekcja niejednolita od strony proveniencyjnej, pochodząca z wielu różnych miejsc (bibliotek), toteż omówienie jej zawartości treściowej musi podlegać nieco innemu kryterium niż np. omówienie kolekcji ksiąg związanych nieprzerwanie od kilku wieków z jedną np. biblioteką klasztorną, kolegiacką czy kapitułą, gdzie można przeprowadzić analizę księgozbioru pod kątem tzw. jednego miejsca, biorąc pod uwagę m.in. kryterium zapotrzebowania na określony typ literatury (lektury). Wyraz temu m.in. dał Stanisław Estreicher, referując w 1915 r. swą pracę o XVI-wiecznej bibliotece tynieckiej, gdzie już

syczny wyraz w *Summie* św. Tomasza z Akwinu było tak ściśle i organiczne, że jeszcze wielcy teologowie epoki szesnastego i siedemnastego wieku przestrzegali go w swojej działalności pedagogicznej i w swych pismach².

Dopiero rozwój kazuistyki rozluźnił owe więzy i spowodował powolne odłączenie się jednej od drugiej. Także i egzegeza była przez całe średniowiecze w rękach scholastycznych teologów, którzy jako *Magistri Sanctae Theologiae*, prowadzili wykłady z Pisma Świętego, pisali *summy*, *quaestiones disputatae*, *quodlibeta* i komentarze do Ksiąg Biblii. Powiązanie egzegezy z dogmatyką przetrwało aż do czasów, kiedy to zaczęła się budzić samodzielna nauka krytycznej interpretacji i tłumaczenia Pisma Świętego, czyli właściwie do końca siedemnastego wieku³. Osobnym torem idą niejako historia Kościoła, a także od dwunastego wieku prawo kanoniczne. Teologia pastoralna oraz związane z nią inne praktyczne dyscypliny pojawiły się dopiero w II połowie osiemnastego wieku.

Libri theologiae oraz *Libri iuris* prawie zawsze stanowią osobne zwarte grupy w średniowiecznych katalogach. To samo odnosi się do *Sermones*. Przyjęcie tak ogólnych zarysów podziału za jedyną podstawę klasyfikacji treściowej tarnowskich inkunabułów, z rozbudowanym działem literatury teologicznej i kaznodziej-skiej nie jest wystarczające dla jego pełnej oceny i wartości historycznej.

Obok więc Biblii i komentarzy, konkordancji i encyklopedii biblijnych (teologia biblijno egzegetyczna), jak również i pism Ojców Kościoła, wyodrębniony został dział literatury teologicznej, systematyczno-spekulatywnej. Został on, nie tyle ze względów historycznych, ile raczej praktycznych, podzielony na grupę pism teoretyczno-doktrynalnych (*credenda*), oraz moralno-praktycznych (*agenda*). Dzieła o charakterze syntetycznym, ujmujące całokształt wiary i moralności (np. *summy* teologiczne), wyliczane są w rzędzie traktatów teoretyczno-doktrynalnych. Osobne grupy stanowią rozprawy liturgiczne, obszerna literatura ascetyczno-mistyczna, bogato reprezentowana w piętnastowiecznym zbiorze tarnowskich ksiąg, literatura kaznodziejska tj. *sermones*, homilie, allokucje, wraz z całym aparatem pomocniczym średniowiecznego kaznodziei, potraktowana została jako odrębna grupa pism, mimo iż swym charakterem należy do działu literatury teologii praktycznej lub egzegetycznej.

zupelnie świadomie potraktował księgozbiór jako „wyraz ducha czasu”, podkreślając przy tym, że „poznanie rozwoju bibliotek posiada wielkie znaczenie dla odtworzenia historii i prądów umysłowych rządzących społeczeństwem” (S. E s t r e i c h e r, *Biblioteka tyńska w wieku XVI*, w: *Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie*, (20) 1915 nr 8.

² A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru Kanoników Regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 69.

³ Tamże. A. Świerk, w swoich rozważaniach na temat średniowiecznej biblioteki Kanoników Regularnych w Żaganiu, podjął się żmudnej analizy zachowanego księgozbioru w oparciu o kryteria stosowane wobec nauki „uprawianej” w średniowieczu, tworząc właściwie wzorcowe opracowanie dla tego typu bibliotek i ich zbiorów. Daje to możliwość do chwili obecnej stosowania tego właśnie kryterium podziału nauk z uwzględnieniem ostatnich badań bibliologiczno-miediewistycznych.

Dalsze grupy tworzą: historiografia, filozofia, traktaty prawnicze (wraz ze słownikami prawniczymi), literatura piękna oraz pisma z zakresu nauk przyrodniczych⁴.

Należy w tym miejscu podkreślić, iż świadomie nie została zastosowana współczesna klasyfikacja nauk przy wyodrębnianiu poszczególnych grup treściowych, lecz posłużono się w zasadzie powszechnym schematem układu średniowiecznych katalogów bibliotecznych. W ramach poszczególnych działów wyłoniłone zostały następujące grupy:

I. Teologia:

1. Biblie, konkordancje i komentarze
2. Ojcowie Kościoła
3. Teologia dogmatyczna
4. Liturgika
5. Teologia moralna
6. Ascetyka i mistyka
7. Kaznodziejstwo
8. Historia Kościoła – Historiografia kościelna i świecka

II. Filozofia:

1. Autorzy starożytni
2. Autorzy chrześcijańscy

III. Prawo kościelne i świeckie:

1. Kanoniczne – zbiory i komentarze

IV. Sztuki wyzwolone:

1. Gramatyki, wokabularia, podręczniki retoryki, zbiory sentencji, encyklopedie, poetyka.
2. Nauki ścisłe i przyrodnicze⁵.

Przyjęcie właśnie takiego podziału za podstawę klasyfikacji treściowej, wydaje się w odniesieniu do piętnastowiecznych zbiorów biblioteki tarnowskiego Wyższego Seminarium Duchownego najodpowiedniejsze. Taki układ, pozwala nie tylko uniknąć zbytniego rozdrobnienia, lecz również pozwala ująć całokształt tematyki treściowej w mniejszych, jednolitych grupach. Mimo pewnej przejrzystości, jednak i ten podział nie eliminuje całkowicie trudności związanych z pra-

⁴ Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 69-71; autor w pełni omawia podział ówczesnych nauk średniowiecznych stosując wobec nich kryterium współczesne, tam gdzie jest to możliwe. J. Rył, *Biblioteka Katedralna w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 33 (1976) s. 237-297, w tej znakomitej pracy dotyczącej księgozbioru Katedry Gnieźnieńskiej, autorka również korzystała z podziału, jaki zastosował i wprowadził A. Świerk, dostosowując oczywiście kryteria do omawianego przez siebie księgozbioru gnieźnieńskiego.

⁵ Przyjęte kryterium podziału nauk, zostało oparte na ustaleniach J. Rył (*Biblioteka Katedralna*, ABMK, s. 256-258); oczywiście z pewną modyfikacją, uwzględnioną z uwagi na nieco inny zakres omawianego zbioru.

widłowym zakwalifikowaniem przynajmniej niektórych dzieł. Toteż niektóre z nich z racji swego specyficznego charakteru muszą być omawiane w kilku miejscach.

I. TEOLOGIA

1. Biblia. Konkordancje. Komentarze

W dziejach historii bibliotek kościelnych Biblia jako źródło nauki objawionej była zawsze najważniejszą i bez wątpienia najbardziej rozpowszechnioną księgą, do której odnoszono się z głębokim i należyтым szacunkiem. Jako główne i niepodważalne źródło nauki objawionej, podstawa studium teologii oraz rozważań i spekulacji teologicznych, fundament liturgii i niewyczerpana skarbnica dla głoszących Słowo Boże, zdobyła sobie Biblia od samego początku pierwsze i naczelne miejsce w librariach klasztornych, kapitułnych, kolegiackich i kościelnych.

W średniowieczu jedną z głównych tendencji było m.in. zbliżenie „świata Biblii” do człowieka, a także ułatwienie mu zrozumienia i przyswojenia sobie samej istoty jej treści. Dokonano w tym kierunku, począwszy już od pierwszych wieków, olbrzymiego wysiłku, o czym świadczy ogromna i przytłaczająca ilość pism egzegetycznych przekazanych nam za pośrednictwem średniowiecznych bibliotek i ich zawartości.

Piętnastowieczna egzegetyka, w księgozbiornie inkunabułów Biblioteki Seminarnej w Tarnowie, reprezentowana jest przez dwa wielkie nazwiska swojej epoki: franciszkanina – Pelbarta de Themeswar⁶, oraz Wilhelma – biskupa Paryża (Guillelmus Parisiensis)⁷ i jego dziełem: *Postilla super Epistolas et Evangelia*. Godnym podkreślenia jest fakt, iż z zachodnich komentatorów Biblii, nie zabrakło najpopularniejszego w średniowieczu glosatora Pisma Świętego, franciszkanina, Mikołaja z Liry, którego dzieło *Postilla super totam Bibliam*, tarnowska biblioteka posiada w wydaniu norymberskim Antoniego Kobergera⁸. Wydanie *Postilli* z 1481 r. (poz. 61-62) nosi ślady proveniencji tyńskiej. Dzieło jest doskonale zachowane, zaś uwagę zwracają pięknie iluminowane inicjały z elementami floratury i bogatą kolorystyką. Wydanie *Postilli* z 1487 r., również pochodzące z oficyny kobergerowskiej (poz. 29 katalogu), poddało się upływowi czasu. Świadczy o tym duży stopień zniszczenia dzieła. Było ono wcześniej w posiada-

⁶ J. M. Marszałska, *Katalog Inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie*, Tarnów 1997, poz. 110; dzieło było w posiadaniu biblioteki parafialnej w Szywałdziej, o czym świadczy nota proveniencyjna umieszczona na karcie tytułowej.

⁷ Tamże, poz. 67, 68, 69. Najwcześniej ukazała się drukiem *Postilla* z 1474 r., (poz. 67), pochodzi ona z nieznaniej bliżej oficyny wydawniczej, określanej w inkunabulistyce jako Typogr. Lotharii – Germania. Dwa pozostałe dzieła są znacznie późniejsze, wytoczone w 1483 r. (poz. 68), oraz w 1493 r. (poz. 69). Dzieła noszą ślady proveniencji tyńskiej.

⁸ Tamże, poz. 29, 104.

niu kościoła kolegiackiego w Wojniczu. W tarnowskiej bibliotece znajdują się trzy różne wydania Biblii, z uwagi na znamienite oficyny wydawnicze w których były tłoczone, zasługują one na szczególną uwagę⁹.

Przepisywanie, a nieco później powielanie drukiem, tekstów przy pomocy ruchomej czcionki drukarskiej, zdobienie ich wspaniałymi inicjałami, bogatą ornamentyką floraturową, zaopatrywanie w liczne i ciekawe glosy marginalne nie wyczerpywało do końca zainteresowania tematyką biblijną w wiekach średnich. Bardzo często sięgano do środków pomocniczych natury praktycznej. Sporządzano m.in. wyciągi z pism Ojców Kościoła, porządkując je według określonych kryteriów. Powstały w ten sposób tzw. kateny¹⁰, konkordancje, encyklopedie i słowniki biblijne. W tarnowskiej bibliotece na uwagę zasługuje *Vocabularius Bibliae* Henryka de Hassia¹¹, z późną notą proveniencyjną Kościoła Czchowskiego: *Ex Bibliotheca Parochiali Czchoviensi*, pochodzącą zapewne już z XVIII wieku.

2. Ojcowie Kościoła

W zbiorze piętnastowiecznych ksiąg tarnowskiej biblioteki seminaryjnej dzieła patrystyczne nie należą do obszernego działu piśmiennictwa. W kolekcji 146 inkunabułów jest ich tylko dziesięć. Wszystkie „reprezentują” łacińskich Ojców Kościoła, nie zachował się żaden z inkunabułów patrystycznych reprezentujących Kościół Wschodni z oryginalnym tekstem greckim lub przynajmniej tłumaczeniem¹².

Wśród wspomnianych dziesięciu inkunabułów o tematyce patrystycznej jeden zawiera pisma św. Ambrożego (poz. 3), trzy pisma św. Augustyna (poz. 13, 14, 15), jeden *O pociechach filozofii* Beocjusza (poz. 32), jeden homilie św. Grzegorza Wielkiego (poz. 62), jeden *Żywoty Ojców* św. Hieronima (poz. 75), jeden homilie, zamykającego już epokę patrystyczną, Pawła Diakona (poz. 77), jeden *Sermones* św. Leona papieża (poz. 99), jeden zawierający na początku pieśń Wenancjusza Fortunata: *De resurrectione Christi* (poz. 122)¹³.

⁹ Tamże, poz. 24 (wydana w oficynie Antoniego Kobergera w Norymberdze, data ukończenia druku: 14 IV 1480); poz. 25 (wydana w oficynie Jana Amerbacha w Bazylei w 1491 r.) oraz poz. 26 (wydana w oficynie Szymona de Bevilaqua w Wenecji 22 X 1494).

¹⁰ Kateny, czyli zbiory krótkich wyjaśnień Ojców Kościoła stosowane do trudniejszych tekstów biblijnych, tzw. *Scholia*, wzięły swą nazwę od słynnej *Catena Aurea* św. Tomasza z Akwinu. Niestety biblioteka tarnowska w zbiorze inkunabułów tego rodzaju dzieł nie posiada, albo też nie przetrwało takowe do naszych czasów.

¹¹ Poz. 71, wydany w Ulm około 1476 r. (!) w niemieckiej oficynie G. Zainera.

¹² Omówienie kolekcji inkunabułów patrystycznych, zostało przedstawione w oparciu o tekst ks. prof. dr. hab. S. Longosza, znakomitego specjalisty z zakresu patrologii, który osobiście druki te przeglądał i opisywał („Vox Patrum”, 36-37 (1999) s. 557-591).

¹³ Tamże, s. 588.

Najstarszym drukiem patrystycznym w tarnowskiej bibliotece jest dzieło papieża Grzegorza Wielkiego *Homilia super Evangeliiis*, wydane w Augsburgu w drukarni Günthera Zainera w 1473 roku, w dalszej zaś kolejności wspomniany już *Sermones* papieża Leona I (poz. 92) z około 1477 r., pochodzący z jednej z najstarszych działających na terenie Polski w XV wieku drukarni – Braci Wspólnego Życia, prawdopodobnie w Chełmnie lub na Śląsku (Chełmno aut Silesia).

Do najstarszych, od strony wydawniczej, zaliczamy również *Opuscula* św. Augustyna (poz. 13), jest to jednocześnie jeden z najstarszych inkunabułów patrystycznych, tzw. poloniców, w tarnowskiej bibliotece, a tłoczył go prawdopodobnie Kasper Straube około 1476 r. w Krakowie. Na lata 80-te XV stulecia przypadają chronologicznie: homiliarz Pawła Diakona (*Homiliarius doctorum a Paulo Diacono collectus*) wydany w Speyer przez Piotra Dracha w 1482 r. (poz. 77), oraz *Żywoty Ojców (Vitae Sanctorum Patrum)* przypisywane św. Hieronimowi, wydane zaś w Strasburgu w 1483 r. (poz. 75). Dzieła te noszą ślady różnej proveniencji: są wśród nich księgi pochodzące z dawnej biblioteki Ojców Benedyktynów w Tyńcu, z biblioteki benedyktyńskiej prepozytury w podtarnowskim Tuchowie, a także z biblioteki kanoników krakowskich, w tym z własnoręcznym podpisem Andrzeja z Łabiszyna, doktora i profesora teologii Akademii Krakowskiej w latach 1496-1497, wybitnego kaznodziei polskiego swojej epoki przy kościele św. Barbary w Krakowie (poz. 77).

O tym, czy inkunabuły patrystyczne stanowiły w swoim czasie lekturę dla ludzi epoki, świadczą nie tylko proveniencje, ale przede wszystkim noty i glosy marginalne. Za ich przyczyną dowiadujemy się, czy dzieło było czytane, czy stanowiło przedmiot studiów bądź lektury zainteresowań ówczesnych ludzi mających dostęp do nauki i książki. Tak więc dzieło św. Ambrożego *Opera* (pars I-III), wydane w 1492 r. w Bazylei przez Jana Amerbacha, naznaczone jest w tekście notą marginalną kilku rąk, datowaną na XVI wiek, w pełni poświadczając jego lekturę (poz. 3). Również i dzieła św. Augustyna (poz. 13-15) noszą liczne ślady zacytowania w postaci glos marginalnych, podkreśleń fragmentów tekstu, szczególnie jest to widoczne w *Opusculi*, zarówno wydaniu krakowskim Kaspra Straube-go (1476 r.), jak i strasburskim wydaniu Marcina Flacha (1491). Właścicielem trzech dzieł św. Augustyna, jak również *Opera* św. Ambrożego, był m.in. Jan Domański, doktor obojga praw, protonotariusz i kanclerz przy kapitule sądeckiej, oficjał w Bieczu¹⁴, a zatem pytanie nasuwa się samo: czy było dziełem przypadku, że nabył te księgi do swojej biblioteki, czy też zainteresowanie dziełami Ojców Kościoła spowodowało ich lekturę? Prawie wszystkie zachowane inkunabuły patrystyczne w tarnowskiej bibliotece, noszą ślady ich lektury i wielokrotnej zmiany właściciela, co czyni je od strony bibliologicznej godnymi dalszych badań proveniencyjnych.

¹⁴ Marszałska, *Katalog inkunabułów*, s. 114 (patrz: indeks proveniencji).

3. Teologia dogmatyczna

Przekonanie o absolutnym prymacie teologii w hierarchii nauk, charakterystyczne jest dla całego okresu średniowiecza. Znalazło to bardzo wyraźny odzwiek w ogromie literatury religijnej nagromadzonej w każdej niemal ówczesnej bibliotece. Obok bowiem dzieł z zakresu prawa i pism kaznodziejskich – przy czym te ostatnie nie są niczym innym, jak tylko jedną z form przekazywania nauki objawionej – literatura teologiczna stanowi trzon tarnowskiego zbioru inkunabułów. Dla przeanalizowania tak obszernego działu przyjęto sztuczny dla stosunków średniowiecznych podział na grupę pism teoretyczno-doktrynalnych (teologia dogmatyczna) oraz praktyczno-moralnych (teologia praktyczna), zastosowany zresztą wcześniej m.in. w znakomitej pracy ks. Alfreda Świerka, dotyczącej biblioteki klasztoru Kanoników Regularnych w Żaganiu (Wrocław 1965).

Rozpiętość literatury w tym dziale jest szeroka. Począwszy bowiem od dzieł przedstawicieli wczesnej scholastyki, skończywszy zaś na centrach późnego średniowiecza, scholastyka, jako nauka ujmowała całość prawd wiary w „sentencje” i „summy”, określające i wyjaśniające pojęcia teologiczne. Najsłynniejszym i najbardziej rozpowszechnionym scholastycznym zbiorem sentencji, który stał się podstawą dla wykładów teologii w całym późniejszym średniowieczu są *Libri IV Sententiarum* Piotra Lombarda. Nie są one co prawda reprezentowane w zbiorze tarnowskich inkunabułów, jednakże można domniemywać, że się w nim kiedyś znajdowały. Świadczą o tym m.in. zachowane komentarze dominikańskich interpretatorów dzieł Lombarda, tj. św. Tomasza z Akwinu¹⁵, św. Bonawentury¹⁶, kardynała Hugona de Santo Caro (Charo), oraz augustianina eremity, Tomasza ze Strasburga¹⁷.

Komentowaniem ksiąg sentencji Lombarda w duchu nominalistycznym zajmowali się także dwaj słynni profesorowie teologii swoich czasów: Henryk Totting de Oytha oraz będący pod jego wpływem profesor uniwersytetu w Pradze i Heidelbergu, Konrad Soltax. Spośród innych teologów – komentatorów Lombarda, których dzieła znalazły się w bibliotece seminaryjnej – należałoby wymienić Jana de Fonte oraz cystersa – Mateusza de Aula Regia.

Ośrodek wiedeński „reprezentuje na półkach biblioteki” Henryk de Hassia, właściwy organizator tamtejszego uniwersytetu, a także niesłychanie płodny jako kaznodzieja, słynny teolog i profesor – Mikołaj Dinkelsbühl, którego pisma cieszyły się wielkim powodzeniem w swojej epoce. W tarnowskim zbiorze inkunabułów Mikołaj Dinkelsbühl występuje w dziele Alberta z Padwy: *Expositio evan-*

¹⁵ Thomas de Aquino, *Questiones de Potentia Dei*, Augsburg, Mart. Flach, 23. II, 1500, Inc. 4734 adl. 1.

¹⁶ Pseudo Bonawentura, *Dieta salutis* (Esslingen, Conr. Fyner, ca 1475), Inc. 4758.

¹⁷ Thomas de Argentina (ze Strasburga), *Scripta super quattuor libras Sententiarum*, Strasburg, Mart. Flach, 1490. Inc. 42.

geliorum dominicalium et festivalium (Ulm, Io. Zainer, ca 1480), jako autor *Concordantia In passionem Dominicam*¹⁸.

4. Liturgika

Liturgika jako nauka o treści i formie kultu Kościoła Katolickiego, jest nauką stojącą na pograniczu dogmatyki i prawa kanonicznego. Jako zupełnie samodzielna dyscyplina teologiczna powstała na zachodzie w IX w., dzięki takim wybitnym pisarzom jak Alkuin, a nade wszystko Amalariusz z Metz, którego dzieło *De ecclesiasticis officis* stało się w średniowieczu wzorem dla metody alegorycznego tłumaczenia liturgii. Cenną pozycją w dziale liturgiki jest zachowane dzieło Wilhelma Duranda *Rationale divinorum officiorum*, który dzięki niemu stał się niekwestionowanym autorytetem w sprawach liturgiki swojej epoki¹⁹.

Biblioteka seminaryjna posiada w swoim zbiorze sześć egzemplarzy *Rationale*. Poza datą wydania, różnią się one między sobą notami proveniencyjnymi dawnych właścicieli oraz stanem zachowania. „Najstarsze” *Rationale*, które przechowuje biblioteka, pochodzi z 1477 r. Wytłoczone zostało w bazylejskiej oficynie Bertolda Ruppela i Michała Wensslera i nosi ślady proveniencji tynieckiej: „Inscriptus Cathalogo Monasterij Tinicensis Ord. S. Benedicti”. Zakupu tegoż dzieła do biblioteki klasztornej w Tyńcu dokonał opat Andrzej Oźga w 1481 r. (!), co poświadcza dobrze zachowany wpis proveniencyjny: „Frater Andreas, abbas Thiniczensis hunc lib[rum] comp[ar] aut hunc lib[rum] (!) pro dicti mon[aste]rij fr[at]ribis anno d[omi]ni M° CCCCL XXX p[ri]mo”. Pozostałe woluminy *Rationale* pochodzą już z nieco późniejszego okresu. Na wydaniu z roku 1480 (poz. 48) widnieją wpisy informujące, iż dzieło przynależało kiedyś do Biblioteki Kościoła Parafialnego w Czchowie; z kolei wydanie kobergerowskie z 1494 r. było kiedyś własnością opata tynieckiego, Mikołaja Mieleckiego, wybitnej postaci w dziejach Tyńca²⁰; wydanie Jerzego Hussnera z 1493 r., nosi z kolei ślady wpisu bibliofila i prepozyta kapituły tarnowskiej, ks. Marcina Leśniaka (poz. 51). Na uwagę i krótką wzmiankę zasługują także popularne podręczniki dla kapłanów z zakresu omawianej liturgiki, są to tzw. *Summula* Rajmundi i *Manipulus curatorum* Gwidona de Monte Rocheri²¹. Wśród autorów wielu *expositiones missae*, znajdują się dzieła wiedeńskiego teologa Henryka de Hassia, którego *Exposito missae* zawiera, oprócz wyjaśnień rytuału mszy świętej, także wskazówki praktyczne oraz

¹⁸ BWS, Inc. 5106; dzieło nosi liczne ślady zacytowania, w tym noty proveniencyjne opactwa benedyktynów w Tyńcu.

¹⁹ Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 84; Ryś, *Biblioteka Katedralna*, s. 263-264.

²⁰ BWS w Tarnowie, sygn. Inc. 46; egzemplarz przykuwa uwagę nie tylko cennym wpisem proveniencyjnym: „Nicolai Mielecz iste est, nunc vero Mathei Żabniany”, ale również iluminowanymi inicjałami wstępnymi.

²¹ BWS w Tarnowie, sygn. Inc. 41270 adl. 2, (Germania, Typ. Lotharii, 1474) oraz Inc. 32 adl. 1, (Strasburg, Typ. Cassum brevium = Ge. Hussner, 1493).

ascetyczne zalecenia dla kapłanów. Pośród zachowanych ksiąg o treści liturgicznej znajduje się również dzieło Gabriela Biela *Sacri canonis missae expositio*, wydane w Tybindze w 1492 r. (poz. 30 i 31).

Ta uderzająco skąpa ilość dzieł z liturgiki nie świadczy przynajmniej o braku zainteresowania tą właśnie dziedziną teologii. Zagadnienia te bowiem były po części rozpatrywane bądź w ogólnych ujęciach „summ” teologicznych i kanonicznych. Przykładem jest choćby doskonale zachowana *Summa theologica* Antonina z Florencji²² z 1478 r., wydana w norymberskiej typografii Antoniego Kobergera, a także cztery różne wydania *Summa angelica de casibus conscientiae* Angelusa (Anioła) de Clavasio²³. Każdy z czterech zachowanych egzemplarzy należał w przeszłości do różnych właścicieli o czym poświadczają dobrze widoczne wpisy proveniencyjne. Między innymi dzieła te ongiś przynależały do kościoła kolegiackiego w Wojniczu (poz. 7) oraz w Tarnowie (poz. 6 i 9), a także do biblioteki klasztornej oo. Benedyktynów w Tyńcu (poz. 5), gdyż właśnie ta klasztorna libraria jest bez wątpienia najliczniej reprezentowana w piętnastowiecznym zbiorze ksiąg tarnowskiej biblioteki seminaryjnej.

5. Teologia moralna

Księgi z zakresu teologii moralnej w XV-wiecznym zbiorze biblioteki seminaryjnej reprezentowane są przede wszystkim przez bardzo popularne dzieło późnej scholastyki: *Pantheologia seu summa universae theologiae* Rainera de Pisis (poz. 126), dominikanina, reprezentującego szkołę tomistyczną. Układ alfabetyczny dzieła czynił z niego wygodny podręcznik, a zarazem doskonale źródło wiadomości dla teologa-moralisty, kaznodziei i duszpasterza swojej epoki. Nie dziwi fakt, iż już w 1459 r. (!) doczekało się ono pierwszego wydania drukiem. Biblioteka Seminaryjna w Tarnowie posiada *Summę* Rainera de Pisis wydaną około 1477 r. w typografii Bertolda Ruppela w Bazylei, zaś księga była w przeszłości własnością przeora benedyktynów w Tyńcu, Klemensa Sierackiego. Z tego okresu pochodzi również *Repertorium morale* Piotra Berchoriusa z proveniencją Biblioteki Parafialnej w Czchowie (poz. 20). Z rzadko prezentowanej oficyny niemieckiej, określonej w literaturze przedmiotu jako Typographia Lotharii, pochodzi niemniej popularny podręcznik teologii Gwidona de Monte Rocherii²⁴ *Manipulus curatorum officia sacerdotum secundum ordinem septem sacra-*

²² Dzieło to doskonale zachowane nosi widoczne ślady proveniencji tyńieckiej; uwagę przykuwają iluminowane inicjały „wiodące” z bogatą floraturą, zaś na oprawie typu krakowskiego widnieje superexlibris typu „Maior” z wytłoczonym na przednim licu oprawy wizerunkiem opactwa w Tyńcu.

²³ Poz. 5 (Norymberga, Ant. Koberger, 1488), poz. 6 (Strasburg, Mart. Flach, 1489), poz. 7 (Norymberga, Ant. Koberger, 1492), poz. 8 (Strasburg, Mart. Flach, 1495), poz. 9 (Strasburg, Mart. Flach, 1498).

²⁴ BWS; Inc. 41270 adl.2 (poz. 65)

mentarum perbreviter complectus, który od roku 1500, doczekał się aż 46 łacińskich wydań (!), a także dwu tłumaczeń. Wydanie, które posiada Biblioteka Seminaryjna opuściło prasy drukarskie około 1474 r. (!) i nosi „ślady” proveniencji kościoła parafialnego w Wojniczu. Tego samego typu jest także dzieło znanego polskiego teologa i kanonisty, Mikołaja z Błonia²⁵. Do opracowań o charakterze ogólnym z zakresu teologii praktycznej należy przede wszystkim wielkie dzieło słynnego dominikanina, Antonina z Florencji – *Summa theologica*, wspomniane już w opracowaniu nieco wcześniej. Biblioteka Seminaryjna w Tarnowie posiada doskonale zachowane cztero tomowe wydanie norymberskie Antoniego Kobergera z lat 1477-1479. Uwagę zwracają iluminowane inicjały wstępne, dobrze widoczne rubrykowania oraz proveniencja tyniecka. W zbiorze inkunabułów znajduje się również zalecane przez sobór bazylejski *Confessionale* Bartłomieja de Chaimis²⁶ (Wenecja 1486), a także św. Bernarda ze Sienny²⁷ *Sermones de evangelio aeterno* (Bazylea ca 1489).

Niestety w omawianym zbiorze inkunabułów nie ma Jana Merkelina i jego *Liber de instructione simplicium sacerdotum*, Konrada de Halis, autora dzieła *Tripartitum moralium*, Jana zwanego Cappellanus, Tomasza de Wünschelburg i Jeremiasza z Padwy z przydomkiem „Judex de Montagnone”.

Dział ksiąg z zakresu teologii moralnej nie jest również reprezentowany w tarnowskim zbiorze przez największe nazwiska swojej epoki, m.in. św. Tomasa z Akwinu, Dunsza Szkota i św. Bonawenturę²⁸.

6. Ascetyka i mistyka

Zdumiewający jest fakt, iż w najstarszej części księgozbioru zachowało się niewiele, wręcz znikoma ilość tytułów dzieł, które można zaliczyć do grupy ascetyczno-mistycznych. W Bibliotece nie znalazło się żadne z podstawowych dzieł czołowych mistyków średniowiecznych, by wspomnieć dzieła Hugo de Folieto, Hugo i Ryszarda od św. Wiktora. Nie ma też dzieł czołowego przedstawiciela mistycyzmu niemieckiego, Henryka Suzo, ani pism kartuzów: Guigo I, Guigo II, czy cystersa Jakuba z Paradyża. Brak jest wyborowych dzieł ascetycznych Dawida z Augsburga, Jana z Kwidzyna i Mateusza z Krakowa.

Pośród pisarzy zajmujących się wybranymi zagadnieniami z zakresu ascetyki i mistyki odnotowujemy dzieło *De Imitatione Christi* (poz. 85) przypisane tu Janowi Gersonowi, czołowej postaci mistyki francuskiej. Zdumiewa fakt, iż dziełko właściwie nie nosi śladów „zacytowania”. Warto zauważyć w tym miejscu, iż późne średniowiecze, w zbiorze seminaryjnym, reprezentuje dzieło kartuza Lu-

²⁵ Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 87; poz. 101 i 102.

²⁶ Poz. 42.

²⁷ Poz. 21.

²⁸ Świerk, *Średniowieczna biblioteka*, s. 86-87.

dolfa z Saksonii *Meditationes de Vita Christi*²⁹ z proveniencją tyniecką. Co prawda, św. Bernard z Clairvaux jest również „reprezentowany” w zbiorze tarnowskich inkunabułów, lecz są to „jedynie” *Epistolae*, a zatem brak jest czołowych dzieł ascetycznych tego wielkiego mistyka i jednego z zakonodawców Cystersów.

Do dzieł z pogranicza zagadnień ascetyczno-mistycznych, zachowanych w tarnowskim zbiorze inkunabułów, zaliczyć można dwa różne wydania *Diaeta salutis* Pseudo Bonawentury. Biblioteka posiada starsze wydanie z 1475 r. (!), które pochodzi z oficyny Konrada Fynera, oraz wydanie weneckie, nieco późniejsze, bo z 1497 r.; Hennigka Jana de Haynis *Sermo de Passione Jesu Christi* (Lipsk, ca 1492-1496) z proveniencją tyniecką; św. Tomasza z Akwinu *Questiones de potentia Dei* (Strassburg, 1500), zakupione (jak wskazuje zachowana nota proveniencyjna) przez Grzegorza z Kościana, bakałarza (ongiś księga ta przynależała do kościoła parafialnego w Bieczu, gdzie w XVIII wieku wpis swój, z pełnymi tytułami, zamieścił oficjał biecki, wspomniany wcześniej Jan Domański, protonotariusz i kanclerz w kapitule sądeckiej); Franciszka de Platea *Opus restitutionum usurarum et excommunicationum* (Kraków, 1475 r.), a więc polonik o tematyce ascetycznej wytłoczony u wędrownego drukarza Kaspra Straube z dobrze znanym wpisem proveniencyjnym: „Bibliotheca Monasterii Tynecensis OSB”, oraz „Ex Cathalogo Bibliothecae Tynecensis” z II połowy XVII wieku.

7. Kaznodziejstwo

Z dziedziny teologii najbogatszy zbiór pod względem ilościowym i autorskim stanowią kazania o różnorodnej treści i formie. Skala form literatury kaznodziejskiej jest tu bardzo rozległa. Począwszy od prostych homilii przeznaczonych dla prostego ludu poprzez klasyczne sermones konstruowane według norm scholastyki średniowiecznej, czy też uroczyste kazania synodalne i mowy okolicznościowe.

W bogatym zbiorze kazań z tego okresu historycznego, zauważalny jest zdecydowany brak pism z teorii wymowy kościelnej, na którą w średniowieczu kładziono szczególny nacisk. Ma to poniekąd swoje uzasadnienie w tym, iż dzieła z tej właśnie dziedziny były gromadzone pod kątem przydatności dla potrzeb kleru pracującego w duszpasterstwie, co zakładało i niosło za sobą praktyczne opanowanie zasad sztuki głoszenia kazań. Duży fragment XV – wiecznego zbioru tarnowskiej biblioteki seminaryjnej, to przecież księgi pochodzące z klasztoru benedyktynów tynieckich, gdzie duszpasterstwo jako takie właściwie jeszcze nie istniało. A zatem nie było takiej potrzeby by gromadzić księgi wyłącznie pod tym właśnie kątem. W zachowanym zbiorze wśród dzieł o tematyce kaznodziejskiej znalazły się prace m.in. Roberta Caracciolusa: *Sermones quadragesimales de*

²⁹ Patrz poz. 94, wydanie kobergerowskie z 1478 r.

peccatis etc. z 1488 roku i *Sermones quadragesimales de potentia* z 1473 r.³⁰ oraz św. Bernardyna z Sieny: *Sermones de evangelio aeterno* z 1489 r.³¹ Proweniencja tyniecka poświadcza o własności tegoż dzieła przez benedyktynów tynieckich; Pelbarta de Themeswar: *Sermones Pomerii de Sanctis* z 1500 roku³², dzieło było własnością kościoła parafialnego w Szywnaldzie koło Tarnowa; Meffretha: *Sermones de tempore et de sanctis...* z 1487 r.³³; Hennigka Jana de Haynis *Sermo de Passione Jesu Christi* z około 1492 roku³⁴, również z proveniencją tyniecką; Jana Gritscha *Quadragesimale*³⁵, w tym zarówno wydanie norymberskie Antoniego Kobergera z 1483 r., jak i późniejsze wydanie strasburskie z 1490 r.

Twórczość kaznodziejska związana z terenami Śląska znalazła również swoje miejsce w omawianym zbiorze. Reprezentowana jest przez popularne w swoim czasie kazania Peregryna z Opoła, prowincjała polskiej prowincji dominikanów w pierwszej połowie XIV wieku. Na jego prace kaznodziejską złożyły się dwa cykle: *De tempore*, obejmujący kazania na niedziele i święta Pańskie całego roku, oraz *De sanctis*, zawierający kazania o świętych wraz z kazaniem na święta maryjne. *Sermones de tempore et de Sanctis*³⁶ Peregrynusa z Opoła należą do najważniejszych pomników łańciskiej kultury średniowiecznej Europy. Popularny wykład teologii i zasad moralnych podany w kazaniach został urozmaicony elementami narracyjnymi, takimi jak opowiadania ze świata przyrody żywej, zaś niewątpliwie najciekawszego materiału dostarczają przykłady z życia ludzkiego o które Perygryn wzbogacił swoje kazania, tak aby osiągnąć religijny cel, przemawiający do sumienia i wyobraźni średniowiecznego człowieka. Ciekawa jest również bibliografia i stan badań nad życiem i działalnością kaznodziejską Perygrynusa z Opoła warta krótkiego przypomnienia.

Po raz pierwszy Peregrynus był wzmiankowany jako pisarz w powstałym na początku XV w. terenie czeskim, w katalogu pisarzy dominikańskich. Notatka ta brzmi: *Frater Peregrinus de Ratibor prior Vratislaviensis et bis provincialis Poloniae scripsit sermones pulcros de tempore et de sanctis per totum annum*³⁷.

W literaturze niemieckiej XIX wieku szerzej omawiali i analizowali jego kazania R. Cruel i A. Linsenmayer w swoich pracach z zakresu kaznodziejstwa. W literaturze polskiej pierwszy ks. J. Hołowiński przetłumaczył na język polski jedno z kazań Peregrynusa. Pod wpływem literatury niemieckiej, zarówno A. Brückner, jak i ks. J. Fijałek uznali go za autora niemieckiego. Właściwie dopiero czeski badacz B. Výdra w swoich badaniach nad kaznodziejstwem polskim

³⁰ Patrz poz. kat. 38 i 39, (Wenecja, Andr. Torresanus z 1488 r.) oraz (Kolonja, Io. Koelhoff, 1473).

³¹ Patrz poz. kat. 21 (Bazylea, Io. Amerbach, ca 1489).

³² Patrz poz. kat. 110 (Haguenau, Henr. Gran, pro Io. Rynman, 8 VI 1500).

³³ Patrz poz. kat. 99 (Bazylea, Nie. Kessler, 20 I 1487).

³⁴ Patrz poz. kat. 70 (Lipsk, Mart. Landsberg, ca 1492/6).

³⁵ Patrz poz. kat. 63 (Norymberga, Ant. Koberger. 1483).

³⁶ Patrz poz. kat. (Strasburg, Typ. Vitas Patrum) z 1484 r.

³⁷ PSB, t. XXV/1, z. 104, s. 601.

w średniowieczu postawił tezę, iż był on najślawniejszym kaznodzieją polskim w XIV stuleciu³⁸.

Bez wątpienia za przynależnością Peregrynusa z Opola do narodowości polskiej, przemawia jego bogata działalność kaznodziejska na dworze Piastów raciborskich, tak przecież zdecydowanie deklarujących swoją polskość. Na dworze raciborskim nie mógł być kaznodzieją dominikanin pochodzenia niemieckiego, zaś kaznodzieja – Polak, mógł „kazać” po niemiecku do mieszczan raciborskich.

Średniowieczne kaznodziejstwo reprezentowane jest w zbiorze biblioteki seminaryjnej również przez innego wybitnego kanonistę i kaznodzieję swojej epoki, Mikołaja z Błonia zwanego „Pszczółką”, autora dzieł *De sacramentis*³⁹, a i *Sermones de tempore et de sanctis*⁴⁰.

W *Sermones* Mikołaja z Błonia widać dążność do pogłębienia religijności z domieszką mistycyzmu. Napisane stylem przystępnym i zrozumiałym, pełne żywych porównań, zaprawione niekiedy dowcipem zawierają częstokroć cytaty z autorów klasycznych. Czuje się w nich pierwsze tchnienie humanizmu, zapewne pod wpływem biskupa Stanisława Ciołka z którym Mikołaj z Błonia wcześniej współpracował w kancelarii nadwornej.

Z drukowanych zbiorów kazań uznanych autorów średniowiecznych znalazły się trzy wydania dzieł Wilhelma Paryskiego: *Postilla super Epistolas et Evangelia* (Germania, Typ. Lotharii non ante 1474), oraz dwa późniejsze wydanie tegoż dzieła, wytłoczone w Strasburgu przez Jerzego Husnera w 1483 i 1493 r. Wszystkie trzy egzemplarze posiadają dobrze znany wpis: *Inscriptus Cathalogo Monastery Tinencensis, daley Osvalda z Lasco Sermones de Sanctis...* (Haguenau 1497); *Paratusa Sermones de tempore et de sanctis* Norymberga, 1493); *Wincentego z Ferrary Sermones de tempore et de Sanctis*, wydanie kolońskie z 1487 r. które przykuwa uwagę piękną renesansową oprawą, zaś iluminowane inicjały wstępne są prawdziwym arcydziełem średniowiecznego zdobnictwa książkowego.

W seminaryjnym zbiorze inkunabułów, w tym „Tinecianów” o tematyce kaznodziejskiej, cennym pod względem wydawniczym jest dzieło papieża Leona I, *Sermones* pochodzące z okolo 1477 roku. Ów polonik (!) prawdopodobnie został wydrukowany w „tajemniczej”⁴¹ oficynie Braci Wspólnego Życia, prawdopodobnie gdzieś na Śląsku lub w Chełmninie nad Wisłą, gdzie Bracia posiadali drukarnię. Centralny Katalog Inkunabułów Polskich notuje zaledwie osiem dużych bibliotek, które w swoich zbiorach posiadają właśnie to dzieło, wśród nich jest również biblioteka Seminarium Duchownego w Tarnowie.

³⁸ B. Vydra, *Polska sredověkř literatūra kazatelskř a její vztahy ke kazatelskě literatũre ěeske*, „Vestník Kralovské Česko Společnosti Nauk”, 3 (1927), s. 34-5;

³⁹ Patrz poz. kat. 101 (Strasburg, Mart. Flach, 1493)

⁴⁰ Patrz poz. kat. 103 (Strasburg, Typ. Iordani = Ge. Husner, 1494). Oba dzieła przynależały ongiś do biblioteki opactwa oo. Benedyktynów w Tyńcu.

⁴¹ Dzieje tego ciekawego druku pod kątem oficyny wydawniczej były przedmiotem wielu sporów i dociekań naukowych; patrz: E. Szandorowska, *Jeszcze raz w sprawie „Drukarza kazań papieża Leona I” w: Z badań nad dawną książką*, 1991, s. 37-52.

8. Historia Kościoła – historiografia kościelna i świecka

Dziedzina historiografii kościelnej w piętnastowiecznym księgozbiórce tarnowskich inkunabułów jest niezwykle skromna. Zwraca uwagę brak dzieł historycznych autorów starożytnych, m.in. św. Hieronima, Rufina, Kasjodora, Kasjana, czy Izydora z Sewilli.

Z dziedziny historiografii kościelnej tarnowska biblioteka posiada jedynie dzieło Piotra Comestora *Historia Scholastica* (Strasburg, post 24 II 1485), używaną przez niemal całe średniowiecze jako obowiązujący podręcznik historii biblijnej. Dzieło było ongiś własnością Marcina z Brzeska, krakowskiego kaznodziei przy Kapitulie św. Floriana, którego podpis widnieje pod datą: 1524. Prawdopodobnie przez tegoż księga została ofiarowana do kościoła kolegiackiego w Wojniczu co poświadczają kolejne wpisy proveniencyjne, w tym wpis Andrzeja Markowicza z 1623 roku, prałata i kustosa w latach 1613 – 1617 w Wojniczu⁴².

Poza wspomnianym dziełem Piotra Comestora, historiografia kościelna reprezentowana jest w bibliotece przez dzieło Jakuba z Voraginy. Obok różnych, spisanych „żywołów” i „cudów”, wysuwa się oczywiście na plan pierwszy *Legenda aurea* jako najpoczytniejsze dzieło tego gatunku literatury średniowiecznej, znana również w literaturze jako *Historia Lombardica*.

Szczególną popularność hagiografii w wiekach średnich niewątpliwie tłumaczy fakt, iż wyrażała ona w jakiś specjalny sposób ponadnarodową świadomość religijną prezentując wartości ideowe wspólne całej chrześcijańskiej Europie. Stanowiła też w tym czasie jeden z głównych nurtów piśmiennictwa, spełniając także niebagatelną rolę zawsze żywo poszukiwanej literatury „beletrystycznej”. Ponadto z racji swych budujących i dydaktycznych funkcji społecznych szczególnie nadawała się do propagowania pewnych postaw etycznych i wzorców chrześcijańskich, pozostając przez to wyraźnie związana z duszpasterską działalnością Kościoła⁴³. Toteż stosunkowo szybko po swym powstaniu stała się Złota Legenda własnością całej niemal średniowiecznej Europy. Z ogromnym powodzeniem spełniała aż do połowy XVI w. także na naszym terenie swe dydaktyczno – wychowawcze funkcje właściwe ówczesnej hagiografii, będąc jak trafnie określił Marian Plezia klasycznym wcieleniem ducha średniowiecznego z jego łatwowieernością i brakiem krytycyzmu, zamilowaniem do fantastyki oraz gorącym kultem świętych⁴⁴.

Do Polski pierwsi przywieźli ją dominikanie, odtąd jej kopie zajęły poczesne miejsce w najstarszych polskich księgozbiórach, głównie klasztornych bądź kolegiackich.

⁴² Inc. 5535 adl I (poz. 112 katalogu) – patrz wpisy proveniencyjne.

⁴³ *Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce*, Lublin 1974, t. 1, s. 339.

⁴⁴ Tamże, s. 352.

W omawianym zbiorze zachowane są cztery różne wydania tegoż dzieła, w tym trzy wydania strasburskie i jedno bazylejskie⁴⁵. Wszystkie omawiane woluminy są doskonale widocznym przykładem ich zaczytania w dosłownym tego słowa znaczeniu. Świadczy o tym m.in. obfita glosa marginalna, podkreślenia sporych fragmentów tekstu, liczne wykrzykniki, które widnieją na zniszczonych marginesach poszczególnych woluminów. Pośród tych czterech egzemplarzy, dwa były w przeszłości własnością opactwa oo. Benedyktynów w Tyńcu. Jeden z nich będący własnością benedyktynów tynieckich nosi ślady nie tylko zaczytania, widnieją na nim wpisy dwóch opatów, opata Stanisława Baranowskiego (1512 – 1526), opata Andrzeja Gniadego (1526 – 1541), a także Mikołaja Gniwiedzkiego, pełniącego funkcję przeora w czasie rządów opackich wspomnianego Stanisława Baranowskiego. Interesujące są również notatki czynione na wewnętrznej stronie oprawy informujące o licznych pożarach, jakie nawiedzały Kraków w 1529 r.

Niestety w omawianym, najstarszym zbiorze biblioteki, jedynym reprezentatywnym tytułem z dziedziny historiografii kościelnej jest wspomniana Złota legenda Jakuba z Voraginy, oraz dzieło Piotra Comestora *Historia scholastica*, a zatem dość ubogo przedstawia się zasób XV – wiecznych ksiąg o tematyce historycznej. Dziedzina historii świeckiej jest również zupełnie niewidoczna. Brak jest m.in. najwybitniejszych twórców historiografii rzymskiej czy dzieł historycznych obrazujących stan obyczajowości ówczesnego kleru.

II. FILOZOFIA

W dziedzinie tej mamy do odnotowania zaledwie kilka pozycji, które przechowały się w zbiorze biblioteki tarnowskiego seminarium.

Ze starożytnych klasyków łacińskich znalazły się tu XV – wieczne wydania dzieł Seneki: *Opera philosophia et epistolae* (Wenecja, 1490)⁴⁶; zaś dzieła wielkiego filozofa starożytności – Arystotelesa występują jedynie w formie komentarzy, m.in. Teofila z Ferrary: *Propositiones ex omnibus Aristotelis libros excerptae*⁴⁷ (Wenecja, 1493), Gerarda de Hardewyck *Commentaria super Artem veterem Aristotelis...* (Kolonja 1494)⁴⁸, oraz tegoż autora *Commentarium seu tractatum Petri Hispani...* (Kolonja, 1492)⁴⁹; Hippokratesa *De natura hominis...* (Rzym, ca 1492/1493)⁵⁰ to właściwie wszystko co oscylowało wokół filozofii starożytnej. Nie lepiej przedstawia się zasób ksiąg, jeśli weźmiemy pod uwagę nauki filozoficzne

⁴⁵ Wydania strasburskie „*Legenda aurea*”: Inc. 56 (poz. 81 kat.); Inc. 4722 (poz. kat. 83); Inc. 5112 adl. 1 (poz 84) oraz wydanie bazylejskie Inc. 56 (poz. kat. 82).

⁴⁶ Inc. 518 (poz. kat. 133);

⁴⁷ Inc. 35 (poz. 56)

⁴⁸ Inc. 4744 adl. 2 (poz. kat. 59)

⁴⁹ Inc. 4744 adl. 1 (poz. kat. 60)

⁵⁰ Inc. 5114 (poz. kat. 76)

wieków średnich. Z chrześcijańskich filozofów okresu rozkwitu chrystianizmu w zbiorze inkunabułów reprezentowane jest jedynie dzieło Beocjusza *De consolatione philosophiae, cum commento Pseudo – Thomae de Aquino...* (Strasburg, 1491)⁵¹. Księga nosi liczne ślady zaczytania i not proveniencyjnych opactwa benedyktyńców w Tyńcu. Dzieła sławnych twórców filozofii scholastycznej, tj. Piotra Lombarda, św. Alberta Wielkiego, św. Tomasza z Akwinu i św. Bonawentury z racji podporządkowania całej ówczesnej filozofii naukom teologicznym, zostały już omówione w dziale poświęconym teologii dogmatycznej.

III. PRAWO KOŚCIELNE I ŚWIECKIE

1. Zbiory i komentarze

Analizując tematykę tarnowskich inkunabułów łatwo zauważyć, iż najbogatszy w całej kolekcji jest zbiór prawa. Aparat egzegetyczny do źródeł prawa kanonicznego i cywilnego, warunkujący i zarazem sprzyjający rozwojowi kanonistyki, uzupełniony licznymi pracami dekretystów i logistów XVI i XVII wieku, był również bogaty i różnorodny co do zasięgu tematyki i samej formy. Były to różne excerpta, breviararia, notabilia, lecturae, margaritae, casusae, commentaria, tabulae czy summae titulorum, itd.

Zachowały się do naszych czasów z dziedziny prawa różne wydania słowników, formulariów i enchiridionów (podręczników) stanowiących literaturę o charakterze pomocniczym, która była podstawą ówczesnych studiów prawnych.

Z zakresu źródeł prawa kościelnego odnotowujemy w zbiorze biblioteki, Dekrety Gracjana (Bazylea, 1486)⁵², a także Księgi Dekretaliów oraz tzw. „Klementyny”.

Należy podkreślić, że rozwój kanonistyki począwszy od Gracjana dokonywał się przeważnie poprzez pisma egzegetów. Charakterystyczna jest spora ilość zachowanej w bibliotece literatury, przydatnej zwłaszcza rozpoczynającym studia prawne. Są to różnego rodzaju vocabularia iuris, modus legendi abreviaturas in utroque iure, alfabetyczne repertoria, oraz summulae iuris canonici.

Wśród autorów – komentatorów wyróżniają się nazwiska takich pisarzy z tej dziedziny jak: Bernard z Parmy, profesor prawa w Bolonii ze swoim dziełem *Casus longi super quinque libros Decretalium*, (Strasburg, 1493)⁵³ oraz przewyższający go wielokrotnie sławą i rozgłosem fons et tuba iuris średniowiecza – Jan Andreae z dziełem *Super arboribus consanquinitatis...* (Norymberga, 1481)⁵⁴,

⁵¹ Inc. 3811 adl. 4 (poz. kat. 32)

⁵² Inc. 89 (poz. kat. 61)

⁵³ Inc. 519 adl. 2 (poz. kat. 23)

⁵⁴ Inc. 4757 adl. 1 (poz. kat. 4)

oraz jeden z najślynniejszych i największych kanonistów średniowiecza, Mikołaj de Tudeschis, zwany również Abbas Siculus lub Panormitanus⁵⁵.

W zbiorze tarnowskich inkunabułów daje zauważyć się brak oddzielnych zbiorów *Extravagantes Joanne XXII* i *Extravagantes Communes* – zebranych już po „Klementynach”, które jednak dołączono do wydań *Corpus Iuris Canonici*⁵⁶, drukowanych po 1500 roku. Zachowały się *Liber sextus Decretalium*... papieża Bonifacego VIII z glosą Jana Andreae (Norymberga, 1482)⁵⁷ oraz słynne *Constitutiones* papieża Klemensa V⁵⁸, zwane od jego imienia potocznie „Klementynami” (wydanie norymberskie z 1482 r.)

Do wspomnianych „Klementyn” zaliczane są w zbiorze seminaryjnym komentarze Regniera Heliasa *Casus longi super sexto et Clementinis* (Strasburg, 1488)⁵⁹. Z innych dzieł o tematyce prawniczej należałoby wymienić Marcina Polaka Margarita Decreti, seu Tabula Martiniana...⁶⁰, czy *Questiones super Donatum minorem*, (Lipsk. 1492)⁶¹. Z dziedziny prawa świeckiego, nierzadko traktowanego w łączności z prawem kanonicznym, zachowany jest w zbiorze *Vocabularius iuris utriusque* (Strasburg 1486)⁶². Co prawda zbiór tarnowskich inkunabułów nie jest kolekcją jednolitą pod względem proveniencyjnym, nie pochodzi z jednej kolekcji historycznej, toteż trudno do całości jak i w stosunku do poszczególnych dziedzin, w tym i nauk prawniczych przeprowadzić wnikliwą analizę księgozbioru w odniesieniu do osób, które go tworzyły. Niewątpliwie omawiany zbiór z zakresu prawa jak i pozostałych dziedzin daje jedynie pewien zarys umysłowości i świadomości legislacyjnej dawnego społeczeństwa, w tym przypadku dzieła z zakresu prawa miały w większości proveniencję tyniecką. Widać tu dobitnie związek Opactwa Tynieckiego z Akademią Krakowską i rozwijającymi się ówczesnie naukami z tej dziedziny. Były one nieodzowne w znajomości tak prawodawstwa państwowego jak i kościelnego w ówczesnej Rzeczpospolitej u schyłku średniowiecza.

⁵⁵ Inc. 6472 (poz. kat. 6471); Inc. 750 (poz. kat. 107)

⁵⁶ Mianem *Corpus Iuris Canonici* początkowo nazywano poszczególne kolekcje, głównie zbiór *Decretales Gregorio IX*. Od 1580 r. po raz pierwszy mianem tym objęto 6 zbiorów, mianowicie: *Decretum Gratiani*, *Decretales Gregorii IX*, *Liber sextus Bonifacii VIII*, *Clementinae*, *Extravagantes Joanne XXII* i *Extravagantes Communes*. F. Bączkowiec, *Prawo Kanoniczne*, t. 1, s. 73-74.

⁵⁷ Inc. 63 adl. 1 (poz. kat. 35);

⁵⁸ Inc. 63 adl. 2 (poz. kat. 44);

⁵⁹ Inc. 519 adl. 1 (poz. kat. 128);

⁶⁰ Inc. 521 adl. 1 (poz. kat. 97)

⁶¹ Inc. 312443 adl. 3 (poz. kat. 125)

⁶² Inc. 521 adl. 2 (poz. kat. 145)

IV. SZTUKI WYZWOLONE

1. Literatura piękna. Epistolografia. Zbiory sentencji. Encyklopedie. Poetyka

Z dziedziny poezji (poetyki) zachowały się zaledwie dwa⁶³ wydania dzieła Alberta z Eyb: *Margarita poetica*, oba pochodzące z oficyn drukarskich Strasburga. Wydanie wcześniejsze z 1479 roku nosi ślady not proveniencyjnych tynieckich, zaś drugi egzemplarz tego właśnie tytułu wydrukowany prawdopodobnie w Strasburgu bądź w Kolonii po 1484 roku, na stronie tytułowej jest swoistą kroniką dokonań niejakiego Stanisława Stefana Sroczi, który manu propria wpisał swe imię jako właściciela woluminu na karcie tytułowej dzieła.

W dziedzinie literatury klasyfikowanej w szerokim pojęciu do sztuk wyzwolonych, niewątpliwie na uwagę zasługuje monumentalne dzieło dominikanina Jana Balbusa de Janua, jest to: *Summa grammaticales* znane szerzej pod tytułem: *Catholicon*. Był to rodzaj encyklopedycznego podręcznika do retoryki, podzielonego na cztery części: I. Dokument prawny, II. Prozodia, III. Gramatyka i IV. Retoryka. Księgi tej używano jako swego rodzaju encyklopedii dla egzegezy Pisma Św. Począwszy od XV wieku, dzieło to ukazało się w ośmiu wydaniach. W bibliotece seminaryjnej znajdują się dwie różne edycje tego tytułu. Pierwsza z nich opuściła prasy drukarskie około 1470 (!) roku, prawdopodobnie w Strasburgu i jest najstarszym tarnowskim inkunabułem⁶⁴, zaś drugi z woluminów pochodzący z 1483 roku był dziełem norymberskiej oficyny drukarskiej Antoniego Kobergera⁶⁵. Obie księgi noszą wpisy proveniencyjne Opactwa Benedyktynów w Tyńcu. Niewątpliwie tytuły, które zwracają uwagę w tym właśnie dziale, to epistolografia, czyli umiejętność pisania listów i redagowania dokumentów. Autorem zachowanych w bibliotece piętnastowiecznych epistolarzy jest słynny włoski humanista Eneaszy Sylwiusz Piccolomini, późniejszy papież Pius II, wybitny humanista włoski, mecenas i polityk na tronie papieskim. Spośród rozlicznych dzieł jakie wyszły spod jego pióra na uwagę zasługują m.in. zachowane w bibliotece tarnowskiej: *De captione urbis Constantinopolitanae* (Rzym, ca 1488/90)⁶⁶, *Epistole in cardinalatu editae* (Rzym, ca 1490)⁶⁷, oraz *Epistole ad Turcarum imperatorem Mahometum II – Mahomet II: Epistola ad Pium II*, (Rzym, ca 1488/90)⁶⁸. Ów słynny, kontrowersyjny *List do sultana Mehmeda II*, zawierający szczególne zasady odrzucenia Koranu, wykład wiary chrześcijańskiej i apel do Mehmeda, by porzucił islam, ochrzcił się i przyjął koronę wschodniego cesarstwa tak na-

⁶³ Inc. 771 (poz. kat. 53); oraz Inc. 41691 (poz. kat. 54)

⁶⁴ Inc. 791 (poz. kat. 16)

⁶⁵ Inc. 736 (poz. kat. 17)

⁶⁶ Inc. 38 adl. 4 (poz. kat. 119)

⁶⁷ Inc. 38 adl. 5 (poz. kat. 121)

⁶⁸ Inc. 38 adl. 6 (poz. kat. 120)

prawdę nigdy nie został wysłany⁶⁹ do adresata. Jego treść ukazała się drukiem w latach 90-tych piętnastego wieku, rzucając światło na niezwykle osobowość papieża i jego utopijne dążenia.

Wspomniane dzieła, których autorem był papież Pius II, są już rzadkimi egzemplarzami w zbiorach polskich bibliotek. Centralny Katalog Inkunabułów Polskich odnotowuje zarówno *Epistola ad Turcarum...* oraz *Epistola in cardinalatu editae...* jako pojedyncze egzemplarze notowane w Polsce jedynie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie⁷⁰.

W grupie ksiąg z pogranicza epistolografii znalazło się również dzieło Philelphusa Franciszka *Epistole* (Bazylea, non post 1488)⁷¹, Sulpicjusza Jana Verulanusa *De componendis et ornandis epistolis* (Rzym, 1491)⁷², oraz *Inscriptionum epistolarium libellus*, którego autorem był Jakub Zacharias.

W zbiorze z dzieł leksykograficznych na uwagę zasługują m.in. dzieła: Jana Crastonusa *Lexicon Graeco – Latinum...* (Wenecja, 1497)⁷³, Jana z Garlandii *Composita verborum* (Deventer, post 1492 – post 1500?) oraz tegoż *Verba deponentalia...* (Deventer, ca 1485)⁷⁴. Wspomniane oba dzieła Jana z Garlandii, Centralny Katalog Inkunabułów Polskich notuje jako novum bibliographicum.

Gramatyka i słownictwo dawały podstawę retoryce, która z kolei była pomocna w sztuce kaznodziejskiej. Zachowane dzieła pomocnicze z retoryki miały na celu naukę właściwej sztuki wymowy, a jedynym przykładem jest zachowane dzieło: *De oratore brachylogia Mancinellusa Antoniusa* (Rzym, 1491-1500) z proweniencją tynecką⁷⁵.

PODSUMOWANIE

Próba analizy treściowej inkunabułów znajdujących się w bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie jest o tyle trudna, iż nie można jej odnieść do jednolitego pod względem proweniencyjnym księgozbioru. Dałoby to wówczas inną odpowiedź na pytanie, dlaczego w określonym środowisku kościelnym, były gromadzone księgi o takiej właśnie tematyce, jaki cel naukowy i praktyczny przyświecał ludziom, którzy gromadzili właśnie księgi określonych autorów i określone tytuły i za jakie nabywali go kwoty.

Inkunabuły tarnowskiej biblioteki seminaryjnej to księgi, które „napłynęły” z zewnątrz do tworzącej się w połowie XIX wieku biblioteki z kilku różnych

⁶⁹ Pius II w: J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, Warszawa 1997, s. 345-347

⁷⁰ Patrz: IBP – poz. kat. 4448 oraz poz. 4451.

⁷¹ Inc. 39426 (poz. kat. 117)

⁷² Inc. 38 adl. 8 (poz. kat. 137)

⁷³ Inc. 516 (poz. kat. 45)

⁷⁴ Inc 37 adl. 3 (poz. kat. 86) oraz Inc. 37 adl. 4 (poz. kat. 87)

⁷⁵ Inc. 38 adl. 9 (poz. kat. 95)

miejsc, z terenu Diecezji Tarnowskiej, jak również spoza jej obszaru, np. z Krakowa, Lublina, Poznania etc.

Zasadniczy trzon kolekcji inkunabułów, które znajdują się w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchowego w Tarnowie pochodzi z biblioteki Opactwa oo. Benedyktynów w Tyńcu, w grupie 146 druków z XV stulecia ponad połowa nosi ślady proveniencji tynieckiej. Wśród nich znajduje się najstarsze zachowane w zbiorach tarnowskich dzieło. Jest nim wspomniany wielokrotnie *Catholicon* Jana Balbusa, pochodzący ze strasburskiej oficyny Adolfa Ruscha, datowany na około 1470 rok⁷⁶! Drugi egzemplarz tego dzieła pochodzi z równie znakomitej typografii norymberskiej Antoniego Kobergera i datowany jest na rok 1483. Oba noszą ślady proveniencji tynieckiej.

Przez proveniencje tyniecką, która jest w zbiorach najliczniej prezentowana, rozumiemy te inkunabuły, które były ongiś własnością Biblioteki Opactwa Benedyktynów w Tyńcu. Biblioteka ta, po kasacie Opactwa w 1817 roku, dzięki staraniom Grzegorza Tomasza Zieglera, wówczas już biskupa tarnowskiego, a wcześniej przeora tynieckiego, po wielu burzliwych losach, znalazła się ostatecznie w latach 1826 – 1827 w bibliotece kapitulnej, a dopiero w 1838 roku przekazano ją seminarium tarnowskiemu⁷⁷.

Na wielu inkunabułach obok dobrze znanego i wielokrotnie przytaczanego wpisu proveniencyjnego: *Pro Bibliotheca Tyneciana, czy Inscriptus Cathalogo Bibliothecae Monasterii Tynecensis Ordinis Sancti Benedicti*, widnieją zachowane po dzień dzisiejszy wpisy: *Praepositurae Tuchoviensis Ordinis Sancti Benedicti, czy Ex Cathalogo Praepositurae Tuchoviensis*, świadczące o istnieniu prepozytury benedyktynów tynieckich w Tuchowie.

Wiele piętnastowiecznych ksiąg nosi również ślady proveniencji wybitnych opatów i przeorów tynieckich. A zatem rozwój intelektualny i materialny opactwa za rządów opata Andrzeja Ożgi (1477 – 1487), Jana Łowczowskiego (1558 – 1568), Mikołaja Mieleckiego (1593 – 1604), czy wreszcie przeora Bonifacego Rostockiego nie budzi wątpliwości historyków a wręcz go potwierdza.

Na kilku księgach zachowały się wpisy, które trudno uznać za noty proveniencyjne sensu stricto, lecz i one rzucają nieco światła na sposób choćby nabywania w piętnastym wieku cennych ksiąg do różnych bibliotek. Zachowane w tarnowskiej bibliotece *Rationale divinorum officiorum* (wydane w oficynie Antoniego Kobergera w 1480 roku), zawiera bardzo interesujący, przytaczany już wcześniej wpis: *Frater Andreas abbas Tynecensis hunc librum comparavit pro dicti Monasterii [...] Anno Dni 1481*⁷⁸. Inkunabuły tarnowskie, mimo, iż najliczniej prezentowane przez proveniencje tyniecką nie są kolekcją pod tym względem jednolitą. Kolejnym wybitnym i znaczącym zespołem proveniencyjnym są

⁷⁶ Marszałska, *Katalog inkunabułów*, s. 8.

⁷⁷ Tamże, oraz R. Banach, *Studia Teologiczne w Seminarium Pastoralistów Diecezji Tyniecko-Tarnowskiej (1822 – 1838)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 4 (1973) s. 18 – 21.

⁷⁸ Marszałska, *Katalog inkunabułów*, s. 9.

księgi pochodzące z dawnej biblioteki Kolegiaty w Wojniczu, Nowym Sączu, biblioteki kościoła parafialnego w Bieczu i Czchowie. Są też pojedyncze egzemplarze, które napływały do biblioteki seminaryjnej przez cały bez mała wiek XIX ze starych kościołów parafialnych, położonych w granicach administracyjnych diecezji tarnowskiej, jak i spoza jej obszaru.

Wpisy: „Ex Bibliotheca Ecclesiae Collegiatae Voynicensis”, „Revidit Joannes Domański JUD [...] et Officialis Becensis”, czy wreszcie „Ex Bibliotheca Parochialis Czchoviensis” są tego kolejnym potwierdzeniem⁷⁹. Interesujące jest pochodzenie druku autorstwa papieża Leona I *Sermones* (poz. kat. 92), na podstawie bowiem badań narzędzi introligatorskich i technik zdobienia, Eliza Szandorowska przypisała ów druk Drukarni Braci Wspólnego Życia w Chełmnie, którzy tam właśnie prowadzili szkołę a przy niej typografię. Współczesna inkunabulistyka nie wyklucza, iż dzieło to mogło być równie dobrze wytłoczone w XV wieku na Śląsku, stąd określenie typograficzne: „Typis Chełmno aut Silesia” w jakimś sensie potwierdzają tę teorię naukową.

Godnym odnotowania jest fakt, iż wśród 146 zgromadzonych inkunabułów w biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie, 19 to druki unikatowe w skali kraju, w tym dwa w skali europejskiej⁸⁰. Są to już wcześniej omówione dzieła Jana z Garlandii.

Tarnowskie księgi pochodzą z 70 oficyn wydawniczych, zostały one wytłoczone w 22 ośrodkach typograficznych piętnastowiecznej Europy. Zdecydowanie najwięcej druków pochodzi z ośrodków niemieckich i włoskich. Ogromny wpływ książki pochodzenia niemieckiego tłumaczy się w tym przypadku niekwestionowanym zapotrzebowaniem na literaturę religijną, książki kościelne, mszały i brewiarze. A jak wiadomo Niemcy były głównymi dostawcami Biblii, ksiąg liturgicznych, dzieł teologicznych w duchu średniowiecznej scholastyki i literatury użytkowej⁸¹.

Kolekcja inkunabułów jest zasadniczo pod względem treściowym odbiciem potrzeb i zainteresowań osób i instytucji kościelnych w ciągu ubiegłych stuleci. Nie dziwi zatem fakt, iż sporo jest dzieł o treści teologicznej, liturgicznej w tym zbiory kazań (*sermones*), wydania Biblii, komentarze do Pisma Św., mszały, brewiarze, żywoty świętych. Pośród dzieł filozoficznych odnajdujemy prace Arystotelesa, św. Alberta Wielkiego, św. Tomasza z Akwinu czy św. Augustyna Aureliusza. Problematykę prawniczą reprezentują dzieła m.in. Wenera Rolewnicka, Angelusa de Clavasio oraz papieży: Bonifacego VIII i Klemensa V. Znaczną grupę inkunabułów stanowią wspomniane uprzednio dzieła z zakresu kaznodziejstwa, reprezentowane przez wybitne nazwiska swojej epoki, wspomnianego Alberta Wielkiego, Antoniego z Bitonto, Peregryna z Opoła, Mikołaja z Błonia czy Wincentego z Ferrary.

⁷⁹ Nota proveniencyjna Jana Domańskiego figuruje na kilku tarnowskich inkunabulach (poz. kat. 3, 14, 15, 61, 138); (patrz indeks proveniencji).

⁸⁰ Marszałska, *Katalog inkunabułów*, s. 11.

⁸¹ *Inkunabula Bibliothecae Poloniae*, Warszawa 1972, s. XXXVII – XXXVIII.

Na kartach wielu ksiąg zachowały się piękne i kunsztowne inicjały z bogatą ornamentyką floraturową i iluminacją. Najczęściej są to jednak małe inicjały z reguły rozpoczynające rozdział, wykonane ręcznie, czerwoną, niebieską a niekiedy żółtą farbą. Tekst na wzór dawnych kodeksów rękopiśmiennych bywa rubrykowany, przeważnie kolorem czerwonym, żółtym i niebieskim. Zdobienia nie zawsze obejmują całą książkę, czasami tylko jej fragmenty, bądź tylko początek dzieła⁸². Najstarsze tarnowskie inkunabuły w większości zachowały oprawę oryginalną z pierwszej połowy XVI wieku. W znakomitej większości oprawę stanowi deska bukowa lub dębowa, na którą naciągnięta jest biała bądź brązowa skóra. Narożniki przedniej i tylnej okładziny zaopatrzone były w ochronne, często bardzo kunsztowne okucia lub guzy, księgi zamykane były na jedną bądź dwie klamry. W miarę upływu lat skóra ulega zniszczeniu co jest w wielu miejscach aż nadto dobrze widoczne. Coraz częściej tłok ustępuje miejsca radełku, którym wyciskano na oprawie motywy floraturowe i zwierzęce, renesansowe postacie mityczne, alegorie religijne, wizerunki Apostołów i Ewangelistów, sceny biblijne, czy postacie historyczne. Na wielu księgach, szczególnie na tych proveniencji tyńskiej (ale również i sądeckiej) oprawy były późniejsze niż samo dzieło. I tu zaznacza się wyraźny wpływ włoskich warsztatów introligatorskich a także rodzimych krakowskich. Niestety nie wszystkie księgi mają dobrze zachowane oprawy, wiele jest mocno zdefektowanych. Niektóre księgi posiadają oprawy wtórne. Godnym odnotowania jest fakt, iż ponad 40 inkunabułów⁸³ posiada już oprawy po fachowej konserwacji introligatorskiej. W ostatnich latach otoczono najstarsze tarnowskie księgi szczególną troską, poddając je opiece konserwatorskiej.

Piętnastowieczny księgozbiór seminaryjny, mimo, iż niejednolity proveniencyjnie jest bez wątpienia wyrazem i odbiciem kultury religijnej i intelektualnej duchowieństwa zakonnego a nieco później diecezjalnego swojej epoki.

Przechowywany w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie, jest doskonałym warszatem badawczym interdyscyplinarnym m.in. dla historyków książki, literatury, szeroko pojętej kultury i socjologii a nade wszystko dla teologów. Najstarszy księgozbiór tarnowski stanowi wypadkową kultury dwóch wielkich epok: średniowiecznej scholastyki i początków nowożytnego humanizmu, jednakże ze zdecydowaną przewagą dzieł, mających służyć wciąż jeszcze scholastycznemu programowi kształcenia naukowego, tak bardzo reprezentatywnego w swojej epoce.

⁸² Marszalska, *Katalog inkunabułów*, s. 15.

⁸³ Autorka w opublikowanym w 1997 roku *Katalogu inkunabułów* podała wówczas aktualną liczbę 30 woluminów, które posiadały oprawy po konserwacji, w chwili obecnej, liczba ta wzrosła do 40 egzemplarzy. Znakomita większość dzieł, którym przywrócono dawną świetność pochodzi z Pracowni Konserwacji Zabytkowego Papieru i Skóry Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. Pierwsze egzemplarze noszą „ślady konserwacji” pracowni mistrza Stanisława Wilczka z Krakowa, które były już w 1948 roku poddane jego opiece konserwatorskiej.

W chwili obecnej opracowywany jest liczącą się kolekcją najstarszych druków europejskich i polskich, dzięki którym biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego zaliczana jest do tych bibliotek, które nie tylko uchroniły księgi przed zniszczeniem, ale zapewniła tymże poważny warsztat badawczy i opiekę konserwatorską.

DIE AUS DEM 15. JAHRHUNDERT STAMMENDE BÜCHERSAMMLUNG DER BIBLIOTHEK DES HÖHEREN PRIESTERSEMINARS IN TARNÓW

Zusammenfassung

Das Thema dieses Artikels knüpft an den 1997 herausgegebenen Katalog der Inkunabeln der Bibliothek des Höheren Priesterseminars in Tarnów an und entfaltet dessen Text weiter. Die Besprechung des Inhalts der ältesten Sammlung dieser Bibliothek in Tarnów setzt eine Einteilung der Sammlungen in einzelne geschlossene und thematisch einheitliche Abteilungen voraus.

Neben der Bibel und ihren Kommentaren, Konkordanzen und Bibelle-xika sowie den Schriften der Kirchenväter wurde je eine Abteilung theologischer, systematisch-spekulativer, asketisch-mystischer, homiletischer, kirchengeschichtlicher, philosophischer, rechtswissenschaftlicher und kirchenrechtlicher sowie kunstgeschichtlicher Literatur unterschieden.

So ist die Bibelexegese des 15. Jahrhunderts in der Sammlung der Inkunabeln der Seminarbibliothek u.a. durch Pelbartus de Themeswar sowie den Pariser Bischof Wilhelm vertreten. Unter den patristischen Werken finden wir unter anderem Schriften des hl. Ambrosius und des hl. Augustinus, Homilien des hl. Gregors des Großen oder die 1483 in Straßburg herausgegebenen und dem hl. Hieronymus zugeschriebenen Väterviten. Die Bibliothek besitzt in ihrem Bestand auch die berühmteste scholastische Sentenzensammlung von Petrus Lombardus: *Libri IV Sententiarum* sowie auf dem Gebiet der kirchlichen Liturgie das Werk von Wilhelm Durand *Rationale divinatorum officiorum*, wobei das älteste von mehreren Exemplaren aus dem Jahre 1477 stammt.

Unter den zahlreichen Werken mit homiletischer Thematik stellt das etwa 1477 entstandene Werk des Papstes Leo I. *Sermones* eine besondere bibliologische Seltenheit dar, das in einer „geheimnisvollen“ Offizin der Brüder

vom Gemeinsamen Leben gedruckt wurde, wahrscheinlich in Schlesien oder in Culm an der Weichsel, wo diese Brüder eine Druckerei besaßen.

Die überwältigende Mehrheit der Bücher aus dem 15. Jahrhundert trägt Spuren von Eintragungen, die sie als Eigentum der Benediktinerpatres in Tyniec ausweisen. Viele Inkunabeln besitzen die wohlbekannte Eintragung: *Pro Bibliotheca Tyneciana* oder *Inscriptus Cathalogo Bibliothecae Monasterii Tynecensis Ordinis Sancti Benedicti*. Diese Bücher wurden nach der Kassation der Abtei Tyniec (1816/1817) vom Prior der Abtei Gregor Thomas Ziegler nach Tarnów gebracht, der zugleich der Ortsbischof dieser Stadt war, die mit der Zeit den Grundstock und den historisch wertvollsten Teil der Bibliothek des Höheren Priesterseminars in Tarnów bildete.

Die aus dem 15. Jahrhundert stammende Büchersammlung dieses Seminars widerspiegelt trotz ihrer nicht einheitlichen Herkunft die religiöse und intellektuelle Kultur der Ordens- und etwas später auch der Weltgeistlichkeit in ihrer Epoche.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich